

МИХАЙЛЕНКО О.Ю.

*кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри практичної психології
Криворізького державного педагогічного університету, м. Кривий Ріг*

РОЛЕГРАМА ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ РОЛЬОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

У статті охарактеризовано поняття рольової компетентності особистості майбутнього практичного психолога як вмотивованої системи здатностей, втілених у досвіді психологічного супроводу чи допомоги. Акцентовано увагу на рольовій структурі особистості як визначальному чиннику рольової компетентності майбутнього практичного психолога. Описано засоби психолого-педагогічного супроводу розвитку рольової компетентності майбутніх практичних психологів з урахуванням ролеграм провідних професійних ролей майбутніх практичних психологів. Визначено ролеграму як систему дій та операцій з метою їх подальшого відпрацювання задля компетентного виконання певної професійної ролі.

Ключові слова: *рольова структура особистості, рольова компетентність, ролеграма, широта рольового репертуару, рольова гнучкість, рольова глибина, рольова рефлексія, здатність вирішувати рольові конфлікти.*

Постановка наукової проблеми Відомо, що опанування професією відбувається шляхом засвоєння і привласнення відповідної моделі поведінки (ролі), рольової реальності. Рольовий підхід дозволяє розглядати особистість цілісно, враховуючи багатогранність зв'язків з оточуючим світом. Як зазначає Н. С. Корабльова, людина використовує ті чи інші соціальні ролі для вирішення власних проблем [2, с.40].

Реалізація функцій у професіях типу «людина-людина» здійснюється через виконання певних професійних ролей («психотерапевт», «лікар», «соціальний працівник» тощо). Іноді саме роль є інструментом впливу професіонала на іншу людину. У практичній психосоціалній роботі фахівцям дуже часто доводиться грати певні ролі задля досягнення психотерапевтичного ефекту (О. Ф. Бондаренко, П. П. Горностай, Т. М. Титаренко, Т. С. Яценко та ін.). Наприклад, ролі демократичного керівника групи з арттерапії, експерта з конкретних психологічних проблем, уважного, чуйного консультанта, авторитарного, конфліктного члена групи тощо. Часто в процесі консультування або групової роботи (гри) психолог змінює свою роль відповідно до тих завдань, що були ним поставлені, та до обставин, які складаються в процесі консультування. Усе це вимагає від спеціаліста глибокого психологічного розуміння: життєвої ситуації клієнта та його реальної життєвої проблеми; своєрідності особистості клієнта та його індивідуальності (неповторності); актуальної ситуації консультування або психокорекційної гри (груподинамічні

процеси); механізмів міжособистісної взаємодії та обґрунтованого прийняття конкретної лінії поведінки (ролі); особливостей сприйняття клієнтом власного образу та розвиненої особистісної рефлексії [4, с.135].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Поняття рольової структури особистості у психології розглядається як сукупність моделей поведінки, пов'язаних із функціями суб'єкта діяльності у системі взаємодії (П. П. Горностай, З. М. Мірошник, І. В. Гордієнко- Митрофанова, Б. В. Хомуленко). Виходячи із розуміння ролі як моделі поведінки, рольовий підхід дозволяє розглядати особистість цілісно, враховуючи багатогранність зв'язків з навколишнім світом.

Застосування компетентнісного та рольового підходів до дослідження особистості майбутнього практичного психолога (С. Д. Максименко, Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелева, Т. Б. Хомуленко, З. М. Мірошник, І. В. Гордієнко-Митрофанова, Б. В. Хомуленко) дозволило визначити рольову компетентність психолога як вмотивовану систему здатностей, втілену в досвіді психологічного супроводу чи допомоги. Рольова компетентність – інтегральна особистісна характеристика майбутнього практичного психолога, що представляє собою узгоджену систему ціннісних орієнтацій, особистісно-рольових якостей, практичних умінь та характеризується вмотивованою здатністю до виконання певних професійних ролей, спрямованих на досягнення психолого-педагогічних цілей.

П. П. Горностай визначає рольову компетентність як здатність і вміння вирішувати життєві проблеми, пов'язані з рольовою поведінкою, з функціонуванням життєвих ролей або засобами рольової поведінки. Вона включає в себе здатність оперативно володіти своїми психологічними ролями, бути повноправним суб'єктом цих ролей, включати рольову поведінку в процес власної життєдіяльності і життєтворчості, котрі сприяють гармонійній рольовій самореалізації особистості [1, с. 117]. На думку автора, рольова компетентність складається з чотирьох компонентів: рольова варіативність, рольова гнучкість, рольова глибина та здатність до рольової децентрації.

В свою чергу, розробка та апробація авторської методики визначення рольової компетентності дозволила нам виділити наступні її параметри: широта рольового репертуару, рольова гнучкість, рольова рефлексія та здатність вирішувати рольові конфлікти.

Отже, в рамках нашого дослідження ми розглядаємо рольову компетентність як вмотивовану систему здатностей (а саме здатність вирішувати рольові конфлікти, здатність до рольової рефлексії та рольової гнучкості, здатність до широти рольового репертуару), втілених у досвіді психологіч-

ного супроводу чи допомоги та зумовлених індивідуально-особистісними особливостями майбутніх практичних психологів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні рольового етапу програми розвитку рольової компетентності майбутніх практичних психологів та ознайомленні з ролеграмою як засобом розвитку рольової компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. В рамках нашого дослідження для визначення переліку ролей, що детермінують зміст професійної діяльності майбутнього практичного психолога студентам психолого-педагогічного факультету (1 – 5 курси, 247 осіб віком 19 – 28 років) було запропоновано адаптований варіант анкети В. А. Семиченко «Соціальні ролі особистості». Досліджуваним необхідно було відповісти на питання «Хто я як майбутній практичний психолог?» і записати перелік ролей (функцій, моделей поведінки), які асоціюються зі словом «психолог». За результатами частотного аналізу було визначено найбільш поширені асоціації, які визначають ролі психолога.

Визначено, що найчастіше серед відповідей студентів зустрічаються наступні ролі: «Консультант», «Тренер», «Психотерапевт», «Дослідник», «Вчитель», «Діагност», «Психокоректор», «Лікар душі», «Просвітник», «Коуч», «Ідентифікатор емоцій», «Слухач», «Актор», «Організатор», «Модератор», «Наставник», «Експериментатор», «Інструктор», «Знавець психології», «Психоаналітик», «Фасилітатор», «Мислитель».

Наступним завданням даного етапу дослідження було вивчення семантичного простору рольових позицій майбутнього практичного психолога. З цією метою було адаптовано опитувальник З. М. Мірошник «Семантичний простір рольових позицій вчителя початкових класів», який базується на методі семантичного диференціалу, що призначався для вимірювання відмінностей в інтерпретації дефініцій понять досліджуваними [3].

Аналіз результатів дослідження за опитувальником «Семантичний простір рольових позицій практичного психолога» дає підстави стверджувати про наступне. Майбутні практичні психологи вважають, що роль діагноста забезпечується, в основному, проявом наступних дій: «здійснення психологічної діагностики, встановлення психологічних феноменів» (середнє значення за вибіркою – 6.9); «встановлення наявності у людини тих чи інших індивідуальних властивостей» (6.2); «опис психологічної реальності» (5.9). На думку респондентів здатності «володіти вербальними і невербальними засобами комунікативного впливу, забезпечувати міжособистісну взаємодію» (6.2) та «надавати психологічну допомогу та підтримку іншим» (6.7) забезпечують реалізацію ролі консультанта. Роль психотерапевта складають наступні дії та здатності: «створювати психологічний експеримент для клієнта» (6.7) та «лікувати словом, кольором, звуком...» (6.8).

В свою чергу, здатності «створювати умови для гармонійного розвитку особистості» (6.2) та «орієнтуватися на реалізацію потенціалу клієнта» (6.4) спрямовані на забезпечення компетентного виконання ролі тренера. Роль фасилітатора зумовлюють такі дії та вчинки, як «забезпечувати групу комунікацію» (6.4); «сприяти ефективній діяльності кожного суб'єкта групи» (6.5). Компетентне виконання ролей дослідника та вчителя, на думку майбутніх практичних психологів, забезпечують наступні здатності: «здійснювати психологічне дослідження, встановлювати наукові факти» (6.9), «описувати психологічну реальність» (6.7) та «здійснювати психологічну просвіту» (6.6), «передавати психологічні знання іншим» (6.9) відповідно.

З метою виокремлення певних рольових груп було здійснено факторний аналіз отриманих результатів. Перший фактор (29% поясненої дисперсії, факторна вага – 1.89) утворили такі ролі як психотерапевт (навантаження на фактор 0.76), консультант (0.66) та діагност (0.53). Ролі, які утворили даний фактор, забезпечують реалізацію психодіагностичної, консультативної та психотерапевтичної функцій майбутнього практичного психолога. Тому, доцільно об'єднати дані ролі у «консультативну» групу. До другого фактору (21% пояснення дисперсії; факторна вага 1.14) увійшли такі ролі, як тренер (0.55) та фасилітатор (0.64). Поєднання цих ролей свідчить про їх функціональну спорідненість, вони розкривають «наставницьку» функцію майбутнього практичного психолога. Третій фактор (16% пояснення дисперсії; факторна вага 1.033) утворено ролями дослідника (0.65) та вчителя (0.55). Дані ролі забезпечують здатність майбутнього практичного психолога здійснювати наукову діяльність та передавати психологічні знання іншим – ролі дослідника та вчителя об'єднались у «науково-педагогічну» групу.

Досліджуючи семантичний простір рольових позицій вчителя початкових класів, З. М. Мірошник вводить поняття «детермінанта». На думку дослідниці, детермінанти – це явища (дії та вчинки), які виступають передбачуваною причиною виконання певних соціальних і професійних ролей, впливають на них і призводять до якісних змін кожної ролі, як компонента рольової структури особистості вчителя початкових класів. Це, так звані, зв'язки між умовою виконання дії та вчинку і змістом, виконуваної вчителем ролі, на яку він впливає і яка реалізується у професійній діяльності вчителя [3].

Отже, розвиток рольової компетентності можливий за умови оволодіння досвідом застосування системи дій та операцій, які лежать в основі компетентного виконання професійних ролей майбутнього практичного психолога. На нашу думку, досягнення поставленої мети зумовлене розро-

бкою розвивально-корекційної програми та вирішенням наступних завдань:

- ознайомлення студентів-психологів з питань рольової структури особистості психолога шляхом отримання інформації, відомостей, фактів з питань даного феномену;
- отримання знань про функції, які передбачає певна роль, та якості (особистісні та професійні), що необхідні для реалізації даної ролі;
- розробка ролеграм (комплексу дій, що асоціюються з компетентним виконанням конкретної ролі);
- систематизація та корекція особистісних якостей, які впливають на зміст ролей практичного психолога і забезпечують їх компетентне виконання;
- розвиток рольової компетентності (за параметрами її складових);
- відпрацювання системи дій та операцій, які лежать в основі професійних ролей, з метою набуття досвіду компетентного їх виконання.

Вважаємо, що розвивально-корекційна програма має включати в себе наступні етапи:

1) мотиваційний етап, спрямований на забезпечення позитивної мотивації до участі в розвивальній програмі; 2) рольовий етап, який включав в себе блок розробки ролеграм, спрямованих на відпрацювання професійних ролей; блок особистісної психокорекції, спрямований на корекцію особистісних якостей, які впливають на зміст ролей практичного психолога і стоять на заваді їх компетентного виконання; блок розвитку рольової компетентності за параметрами її складових (широта рольового репертуару, рольова гнучкість, рольова рефлексія, здатність вирішувати рольові конфлікти); 3) рефлексивний етап, спрямований на аналіз та усвідомлення результатів розвивальної програми як власних досягнень учасників, забезпечення активного застосування набутих здатностей в майбутній професійній діяльності.

Більш детально охарактеризуємо *блок розробки ролеграм*, який спрямований на ознайомлення учасників розвивально-корекційної програми з питань рольової структури особистості практичного психолога шляхом отримання інформації, відомостей, фактів з питань даного феномену. Варто зауважити, що вперше термін *ролеграма* вводять Т. Б. Хомуленко та З. М. Мірошник, досліджуючи рольову структуру особистості вчителя початкових класів і визначають ролеграму як оптимальний необхідний набір дій, що відповідає основним функціям певної ролі. Блок розробки ролеграм передбачає формування системи дій та операцій з метою їх подальшого відпрацювання задля компетентного виконання певної професійної ролі. Даний блок забезпечує отримання знань про функції, які передбачає

певна роль, та якості (особистісні та професійні), що необхідні для реалізації даної ролі.

Система занять даного блоку спрямована на пошук й аналіз інформації, яка розкриває психологічні особливості моделей поведінки практичного психолога, які, по суті, є складовими рольової структури його особистості. Самостійний пошук й аналіз переліку ролей психолога дозволяє студентам зробити висновок про їх розмаїття та багатофункціональність професії практичного психолога. Головна мета даного блоку – отримати «універсальний» (погоджений з усіма учасниками програми і відповідний до теоретичного обґрунтування діяльності практичного психолога) перелік професійних ролей, який і складає рольову структуру особистості практичного психолога.

На нашу думку, кожна роль має свою змістовну характеристику – перелік дій, що складають певну роль (модель поведінки). Успішне оволодіння комплексом дій забезпечує компетентне виконання певної ролі. Вважаємо, що система дій складає основу *ролеграми*, від ефективного застосування якої залежить компетентне виконання конкретної ролі.

Зважаючи на зміст професійної діяльності практичного психолога та особливості виконуваних ним професійних ролей вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на змістовній характеристиці кожної ролі, тобто визначити перелік спеціальних дій, успішне оволодіння якими забезпечить компетентне виконання конкретної ролі («Діагност», «Консультант», «Психотерапевт», «Фасилітатор», «Тренер», «Вчитель», «Дослідник»). Кожна ролеграма представлена системою дій, серед яких найбільш значимими є наступні:

- Дії, спрямовані на формування вміння здійснювати психологічну діагностику, встановлювати наявність тих чи інших властивостей та описувати діагностовані феномени, вміння отримувати феноменологічний досвід, за допомогою психодіагностичних методик встановлювати наявність у людини тих чи інших властивостей, особливостей поведінки (роль «Діагност»).

- Дії, спрямовані на формування і відпрацювання вербальних та невербальних засобів комунікативного впливу. Передбачають формування у майбутнього практичного психолога вміння використовувати в професійній діяльності техніки консультативного процесу (техніки постановки питань, Я-повідомлення, активне слухання, «встановлення, утримання та переривання контакту»), розуміти вербальні і невербальні сигнали, регулювати міжособистісну взаємодію в емоційно насичених ситуаціях (роль «Консультант»).

- Дії, спрямовані на формування та розвиток уміння співпереживати, надавати психологічну, емоційну підтримку іншим. Майбутній практичний психолог повинен уміти визначати джерело емоцій, класифікувати емоції, розпізнавати зв'язки між словами та емоціями, інтерпретувати значення емоцій, що стосуються взаємовідносин, розуміти амбівалентні почуття, усвідомлювати переходи від однієї емоції до іншої (роль «Консультант»).
- Дії, спрямовані на формування уміння досліджувати феноменологічний досвід та інтерпретувати психологічний матеріал. Майбутній практичний психолог в процесі психологічного дослідження – цілеспрямованого здобуття певної найбільш точної інформації про конкретний феномен – має реалізовувати системний підхід у практичній діяльності, вміти розрізняти феномени та їх пояснення (суб'єктивне тлумачення), обстежувати «психологічну реальність» та прагнути описати «реальність» найбільш точно, якомога ближче до феноменів, напрацювати власні «схеми інтерпретації» (роль «Дослідник»).
- Дії, спрямовані на формування уміння організовувати взаємодію та керувати груповим процесом. Майбутній практичний психолог, забезпечуючи успішну групову комунікацію, має вирішувати двояке завдання – сприяти комфортній груповій взаємодії, регулювати правила групи, підтримувати позитивну групову динаміку та відстежувати плідність обговорення, дискусії, не підтримуючи при цьому жодних позицій або сторін (роль «Фасилітатор»).
- Дії, спрямовані на формування уміння здійснювати психологічну просвіту, передавати психологічні знання, використовувати їх на практиці. Практичний психолог як людина, яка володіє глибокими знаннями у своїй галузі, краще за інших розуміє суть психологічних феноменів, має пропагувати прогресивні психологічні ідеї, втілювати їх на практиці, передавати свій досвід та знання іншим (роль «Вчитель»).
- Дії, спрямовані на формування вміння створювати умови для всебічного розвитку особистості та орієнтуватися на реалізацію потенціалу клієнта. У процесі тренінгової роботи за допомогою слова та поведінки практичний психолог створює таке середовище, яке сприяє підвищенню результативності навчання і розвитку іншої людини, допомагає одержати «безпечний досвід», розширює сферу пізнання клієнта та підвищує якість його життя, орієнтує на реалізацію потенціалу (роль «Тренер»).
- Дії, спрямовані на формування вміння створювати «психологічний експеримент» для клієнта, лікувати словом, кольором, звуком і т.д. Основний професійний обов'язок практичного психолога – надавати психологічну допомогу клієнту, здійснювати психологічний супровід, сприяти психологічному здоров'ю та формувати сприятливі психологічні риси особисто-

сті. Роль психотерапевта розкриває спрямованість психолога на «лікування» словом, здійснення психотерапевтичної функції, психологічну корекцію особистості клієнта (роль «Психотерапевт»).

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, розглядаємо ролеграму як складно організовану відкриту систему узгоджених механізмів, спрямованих на формування та реалізацію рольового репертуару особистості. Ролеграма представляє собою систему, комплекс дій, що відповідають компетентному виконанню конкретної ролі. Перспективами подальших досліджень є розробка психодіагностичного інструментарію для вивчення особливостей рольової компетентності досвідчених практичних психологів та відпрацювання ролеграм провідних ролей практичних психологів в межах професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Горноста́й П. П. Личность и роль : Ролевой подход в социальной психологии личности / П. П. Горноста́й. – Киев : Интерпрес ЛТД, 2007. – 312 с.
2. Корабльова Н. С. Багатоманітність рольової реальності : ролі і маски – лик і личина / Надія Степанівна Корабльова. – Харків : ХНУ, 2000. – 288 с.
3. Мірошник З. М. Структура особистості вчителя початкових класів : рольовий підхід : монографія / Зоя Михайлівна Мірошник. – Харків : ФЛП Шейнина Е.В. ; ХНПУ, 2011. – 306 с.
4. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку : монографія / Віталій Григорович Панок. – Чернівці : Технодрук, 2010. – 486 с.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Gornostaj P. P. Lichnost' i rol' : Rolevoj podhod v social'noj psihologii lichnosti / P. P. Gornostaj. – Kiiv : Interpress LTD, 2007. – 312 s.
2. Korabl'ova N. S. Bagatomanitnist' rol'ovoї real'nosti : roli i maski – lik i lichina / Nadija Stepanivna Korabl'ova. – Harkiv : HNU, 2000. – 288 s.
3. Miroshnik Z. M. Struktura osobistosti vchitelja pochatkovih klasiv: rol'ovij pidhid: monografija / Zoja Mihajlivna Miroshnik. – Harkiv : FLP Shejnina E.V.; HNPU, 2011. – 306 s.
4. Panok V. G. Praktichna psihologija. Teoretiko-metodologichni zasadi rozvitku : monografija / Vitalij Grigorovich Panok. – Chernivci : Tehnodruk, 2010. – 486 s.

***Михайленко О. Ю.* Ролеграмма как способ развития ролевой компетентности будущего психолога.**

В статье описано понятие ролевой компетентности личности будущего практического психолога как мотивированную систему способностей, воплощенных в опыте психологического сопровождения или помощи. Акцентировано внимание на ролевой структуре личности как определяющем факторе ролевой компетентности будущего практического психолога. Выделено способы психолого-педагогического сопровождения развития ролевой компетентности будущих практических психологов с учетом ролеграмм ведущих профессиональных ролей психологов. Ролеграмму

определено как систему действий и операций с целью их последующей отработки для компетентного выполнения определенной профессиональной роли.

Ключевые слова: *ролевая структура личности, ролевая компетентность, ролеграмма, ширина ролевого репертуара, ролевая гибкость, ролевая глубина, ролевая рефлексия, способность решать ролевые конфликты.*

Mykhailenko O. Yu. Role gramme as way of developing the role-play competence of a future psychologist.

The article discusses the concept of role-play competence and the basic components of this phenomenon are distinguished. Social reality requires from a practicing psychologist of such professionally important qualities that would ensure development of role competence in order to carry out professionally important tasks.

The practicing psychologist should be aware of the whole system of social functions and professional roles. Competent implementation of which would make it possible to combine them in the role of personality structure.

In our opinion, the role competence it is a personal formation of a completely new program of the practical psychologist. Where he should show his ability switching from one professional role to another in order to solve issues that are adequate in content of professional activity and in the interaction of a particular situation. This is an integral characteristic of the individual, which includes such personal-role characteristics and abilities of a person that help him to achieve meaningful goals.

The role competence includes the following structural components: a role variability (the breadth of the repertoire role) the diversity of the repertoire of psychological personality roles; a role flexibility – the ability to easily switch from one role to another; a role depth – profound development of the role structure; a role reflexion - personality should be able to analyze his actions that are associated with the role behavior; an ability to solve role conflicts – a person’s ability to find a constructive way out of the complex and ambiguous situations which are associated with the role behavior.

Key words: *a role structure, a role-play competence, a role gramme, a role variability, a role flexibility, a role depth, a role reflexion, an ability to solve role conflicts.*